
TEXTOS MÈDICS, MORALS I CULINARIS EN UN CÒDEX VALENCIÀ EXCEPCIONAL. ANÀLISI DEL MS. 216 DE LA BIBLIOTECA HIS- TÒRICA DE LA UNIVERSITAT DE VALÈNCIA*

MEDICAL, MORAL AND CULINARY TEXTS FROM AN EXCEPTIONAL VALENTIAN CODEX. A STUDY OF THE MANUSCRIPT VALENCIA, UNIVERSITY OF VALENCIA, HISTORICAL LIBRARY, 216

JOAN SANTANACH I SUÑOL

Universitat de Barcelona

jsantanach@ub.edu

Resum: Estudi i proposta de reconstrucció del ms. 216 de la Biblioteca Històrica de la Universitat de València. Es tracta d'un còdex de la primera meitat del s. xv, actualment restaurat, que ha patit importants pèrdues de folis, mentre que altres han estat relligats en ordre incorrecte. El volum conté obres mèdiques i doctrinals, com ara traduccions catalanes del *Thesarus pauperum* de Pere Hispà, del *Macer floridus* d'Odó de Meung o del llibre II dels *Disticha Catonis*, i també obres escrites originalment en català, com el *Llibre de Sent Soví* i els *Mil proverbis* de Ramon Llull. El mal estat del volum ha dificultat la constatació d'alguns aspectes relatius a la seva constitució, que apunten vers un antecedent problemàtic.

Paraules clau: codicologia, transmissió manuscrita, ms. 216, Biblioteca Històrica de la Universitat de València, *Llibre de Sent Soví*, *Mil proverbis*, Ramon Llull.

Abstract: Study and proposal of reconstruction of ms. 216 in the Historical Library of the University of Valencia. It is a restored codex from the first half of the 15th century. Many pages of this manuscript were lost, and others were bound incorrectly. In the volume there are medical and didactic works, such as Catalan translations of the *Thesarus pauperum* by Peter of Spain, the *Macer floridus* by Odo of Meung, and book II of the *Disticha Catonis*. There are also works originally written in

(*) Aquest treball forma part del projecte de recerca coordinat FFI2011-27844-Co3-01, finançat pel Ministeri de Ciència i Innovació espanyol, que es desenvolupa al CDRL de la Universitat de Barcelona. També s'inscriu en el marc dels treballs del Grup de Recerca Consolidat 2009 SGR 1261 «Literatura i cultura a la baixa edat mitjana» de la Generalitat de Catalunya.

Catalan, such as the anonymous *Llibre de Sent Soví*, and *Mil proverbis* (*Book of Thousand Proverbs*) by Ramon Llull. The volume's poor condition makes it difficult to be sure about some aspects of its compilation, which hints at possible problems in the past.

Key words: codicology, handwritten transmission, manuscript 216, Historical Library of the University of Valencia, *Llibre de Sent Soví*, *Mil proverbis*, Ramon Llull.

1. UN MANUSCRIT MÈDIC, DOCTRINAL I GASTRONÒMIC

Els manuscrits són una font importantíssima d'informació. Més enllà, vull dir, dels textos que contenen. El format d'un còdex i el conjunt d'obres que el constitueixen ens parlen, per exemple, dels interessos o de l'extracció social de la persona que el va produir o encarregar. Molt sovint no hi ha ex-libris que ens la identifiquin, com tampoc tenim notícia d'altres possessors posteriors, però en canvi els còdexs són plens d'indicis—anotacions marginals, correccions, inclusió de nous textos—que ens ajuden a caracteritzar les mans per les quals han passat. Per extreure'n aquestes informacions, cal analitzar-los atentament, i més quan, com el cas que proposo a continuació, es tracta d'un volum que ha patit greus desperfectes.

El ms. 216 de la Biblioteca Històrica de la Universitat de València és un còdex miscel·lani, és a dir, que agrupa obres diverses, per bé que amb afinitats, produït per encàrrec durant la primera meitat del segle xv. És, a més, un volum remarcable per diversos aspectes. A banda de la seva complexitat codicològica, gens menyspreable, es tracta d'un còdex que conté alguns textos singulars, entre els quals cal fer sobretot esment de l'únic testimoni de tradició directa que ens ha arribat del conegut *Llibre de Sent Soví*, o bé d'una interessant còpia dels *Mil proverbis* de Ramon Llull, que és l'única obra del beat conservada manuscrita en territori valencià. Un correcte coneixement de la composició del còdex afavoreix, igualment, un coneixement més ric de les obres que conté i de la seva transmissió, aspecte bàsic a l'hora d'estudiar-les i editar-les.

Com apuntava, el 216 és un volum que ha patit desperfectes importants, amb pèrdua de folis i una mala ordenació dels fulls, sobretot a l'inici, que en dificulta la consulta. Per contingut i per característiques morfològiques s'ha de relacionar, tal com s'exposa més endavant, amb un possessor benestant, que no hem identificat. Aquest promotor hi va reunir materials d'orientació pràctica, sobretot mèdics i astro-

nòmics, i textos destinats a la formació bàsica. Tampoc coneixem per quines altres mans va passar, i l'única dada que tenim de la seva història ens el situa ja a començament del segle XIX, quan Jaume Villanueva el va consultar al convent dominicà de Santa Caterina de València (1803-1852: IV, carta XXXIII, 140-141; Puig & Giner 1998: núm. 791, 141). D'aquí, en produir-se la desamortització de 1835, degué passar a la biblioteca de la Universitat (Gimeno Blay 1999). El còdex, que havia tingut la signatura 92-4-18, ha estat objecte de diverses descripcions (Massó i Torrents 1906: 206-221; Gutiérrez del Caño 1913: II, núm. 902, pp. 11-13; *BITECA*, manid 1177).

Al manuscrit, majoritàriament escrit per un únic copista, hi ha diverses agrupacions d'obres que denoten els interessos del patró que el va encarregar. En primer lloc, hi ha tres receptaris de tipus mèdic i terapèutic: un d'anònim, que s'inicia sense cap indicació específica, potser a causa de la pèrdua de text; una còpia de la traducció catalana medieval del *Tresor dels pobres* atribuït a Pere Hispà, i l'herbari, també traducció d'un original llatí, conegut amb el títol de *Macer floridus* o *De les virtuts de les herbes*, atribuït a Odó de Meung. Encara dins d'aquest primer apartat hi situaríem un llunari o compte de la Lluna, igualment amb aplicacions mèdiques. Aquest darrer text està calculat per a un perímetre de vint llegües al voltant de València, com s'assenyala al f. 54vb, cosa que aproxima la gènesi del còdex a la ciutat del Túria.

A continuació, hi ha un grup de textos formatius i doctrinals, compost pels *Mil proverbis* de Ramon Llull, una versió catalana del llibre II dels *Disticha Catonis* i un *Compendi catequètic*, seguits de diverses oracions i salms. La còpia dels *Mil proverbis* presenta la particularitat que no sols s'hi omet el nom de l'autor, sinó que s'atribueix al rei Salomó. El fet que la tradició li hagués així mateix atribuït la redacció dels proverbis bíblics degué induir el compilador a esmentar el rei hebreu, potser amb l'objectiu de silenciar el nom de Llull. No oblidem que un dels principals objectius de l'inquisidor Nicolau Eimeric havia estat precisament el grup lul·lista, amb estretes connexions arnaldianes, que des de la primera meitat del XIV havia dut a terme les seves activitats en territori valencià (Tarré 1951, Rodrigo Lizondo 1981, Perarnau 1985). L'esment de Salomó també es pot relacionar amb el passatge dels *Disticha Catonis* que hi ha a continuació, ja que es tracta d'una versió dels dístics amb una pàtina de cristianització i un parell de referències, als proverbis inicials, precisament al rei Salomó. En relació amb el text de Llull, s'ha de remarcar l'excepcionalitat de la seva presència en un volum que acull una gran diversitat d'obres no lul·lianes, ja que els seus llibres acostumen a vincular-se a còdexs que transmeten específicament obra seva o de seguidors seus.

Després de les obres de doctrina elemental, tornem a trobar textos amb aplicacions mèdiques, com un lapidari i d'altres de relacionats amb l'astronomia. D'aquests darrers, n'hi ha que tenen aplicacions relatives al càlcul de les festes mòbils, cosa que podria ser indicatiu d'un possessor clerical. Per a la datació de les obres, i del còdex mateix, és interessant l'esment que es fa a 1408 i 1409 en un text explicatiu sobre els anys de traspàs.¹

L'agrupació següent tornen a ser obres doctrinals, com oracions sanadores, en llatí i català; extractes de la *Summa aurea* d'Enric de Susa, en llatí, amb definicions i altres continguts catequètics, i unes misses de sant Pau en vernacle. També aquests títols apunten vers un possessor clerical.

Tanquen la part del volum escrita pel mateix copista el *Sent Soví* —en què, però, també intervé una segona mà—, i un compendi de gramàtica llatina, relacionable amb l'aprenentatge de primeres lletres. La presència del llibre de cuina, en canvi, té a veure amb l'interès per la dieta vinculada al calendari litúrgic i la distinció entre menges de carnal i les quaresmals.

Al final del còdex, de mans posteriors, hi ha unes *Profecies sobre la conquesta de Granada*, segurament contemporànies de la presa de la ciutat, i diverses anotacions i receptes copiades als folis en blanc.

La degradació que ha patit el volum no ha afectat tant l'estat de conservació dels folis que el componen, per bé que n'hi ha uns quants de deteriorats, com el rel·ligat i la consolidació d'aquests mateixos folis. Sobretot entre els plecials inicials es va produir un nombrós desprendiment de fulls, part dels quals es va perdre; una altra part, per contra, sí que s'hi ha conservat, per bé que en rel·ligar-los de nou no se'n va respectar l'ordre original. Les mateixes característiques de les obres que transmeten, compostes sobretot per receptes breus, no ho feien fàcil. Davant d'aquesta situació, la restauració moderna va consolidar, en la mesura del possible, la materialitat del còdex, però no va assajar de restituir-hi l'ordre correcte.

A continuació, detallo les característiques generals del còdex (2), assajo una reconstrucció de l'ordre dels folis inicials (3), analitzo la constitució de la resta del volum (4), en detallo el contingut (5) i les il·lustracions i anotacions que presenta (6), i apunto, finalment, una hipòtesi que explica part de les perplexitats que suscita (7).

1. Vegeu l'incipit del text núm. 14 (f. 106ra), a l'apartat 5, i també l'apartat 7.

2. CARACTERÍSTIQUES GENERALS DEL CÒDEX

L'enquadernació del volum, de pergamí, no és original i ha estat restaurada recentment; fa 277 x 201/205 mm. En preparar-ne l'enquadernació actual, però prèviament a la restauració, s'hi degueren incloure les dues guardes inicials, que constitueixen un bifoli, i una altra al final, la qual forma bifoli amb el full enganxat a l'interior de la coberta posterior. En època recent s'hi han afegit tires de cuir blanc per tancar el volum i cinc punts de reforç al llom, com també un bifoli nou de paper, enganxat a l'interior de la coberta davantera i a la primera guarda. Al llom es llegeix «VARIO^s, T^o 5», i el segell amb la signatura «M 216».

El cos del volum consta de 138 folis de paper, amb dues guardes davanteres i una posterior, en blanc; de la primera, en manca la meitat oposada al llom, ara restaurada. Les tres guardes són d'un paper més prim que el dels textos.

Tots els folis del volum són de paper, de 272 x 194 mm; s'hi observa un verjurat molt tènue i la filigrana d'un carro similar a Briquet 3528, localitzada, entre altres llocs, en documents signats a Perpinyà els anys 1429 i 1437 o a Barcelona el 1451.

Els epígrafs són en vermell, i les caplletres, d'una alçada de dues o tres ratlles de text, alternen les claus i les vermelles amb ornamentació en roig i verd, respectivament; al f. 117v, el darrer del *Sent Soví*, no es van arribar a escriure les caplletres. Els calderons també són alternativament blaus i vermells. Hi ha algunes capitals força ornamentades, com la *D* feta amb pa d'or que inicia la primera recepta del *Llibre de Macer* (f. 27ra), o una *C* al f. 129rb; igualment, trobem al f. 119ra, corresponent al tractat gramatical, una *P* de dimensions remarcables —ocupa divuit ratlles—, i en aquest i en algun dels folis següents, altres capitals de mides superiors a les habituals.

Als folis hi ha dues numeracions diferents. La primera, antiga, és escrita amb tinta negra i números romans; en múltiples folis ha estat tallada o escapçada pel relligador; als actuals ff. 113 i 114 es repeteix el núm. CXXVI. Aquesta foliació va ser feta quan el volum ja presentava alteracions d'ordre, cosa que implica que, o bé és posterior a la constitució del còdex, o bé alguns folis van ser relligats en ordre incorrecte ja en origen. La segona foliació és moderna, amb llapis i xifres àrabigues, d'1 a 138 (el darrer foli, en blanc, correspon a la guarda posterior); s'ha repetit el núm. 40 —s'ha afegit un *bis* darrere del segon.

La lletra del manuscrit és cursiva, majoritàriament obra d'una mateixa mà. Cal exceptuar-ne part del f. 110vb i els folis següents fins al 117vb, inclòs, que són escrits amb una lletra diferent, tot i que contemporània de la primera, de nòdul més petit. Aquests folis transmeten aproximadament els dos darrers terços del *Sent Soví*.

D'altra banda, són de mans posteriors les profecies dels ff. 134v-135v, i les receptes esparses i notícies sobre eclipsis que trobem a continuació.

L'escriptura és a dues columnes, llevat dels textos dels ff. 134v-137r; les receptes del f. 137v, en canvi, tornen a ser escrites a dues columnes. Els corondells presenten de 32 a 35 línies, llevat dels folis del *Sent Soví* escrits per la segona mà, en els quals hi ha de 40 a 44 línies. La caixa de les columnes fa 195/200 x 66/70 mm, amb un intercolumni de 10 mm. Els marges de les columnes són marcats a punta seca, excepte els folis a partir del 134v, no pautats. Sobretot els textos dels ff. 134v-136r presenten marges molt estrets, cosa que ha afavorit que bona part de les ratlles hagin estat tallades per la cisalla.

3. L'ORDRE DELS FOLIS INICIALS

La pèrdua de folis i el fet que part dels conservats es relligués desordenadament dificulta l'observació de la constitució en quaderns del còdex, sobretot els dels dos receptaris mèdics que obren el volum, ja que s'hi van barrejar folis procedents de tots dos llibres, segurament a causa de la impossibilitat de distingir quines receptes corresponien a cadascun.

Abans de l'inici dels dos tractats, hi ha tres folis amb la taula de rúbriques, on es recullen els títols d'apartats del primer receptari (núm. 1), com també referències a indicacions que cal cercar al *Llibre del Macer* (núm. 3); no hi ha, en canvi, cap referència al *Tresor dels pobres* (núm. 2). Les diverses entrades de la taula són numerades en romans per una mà posterior. Manquen un o més folis a l'inici de les rúbriques, i els tres fulls que en resten van ser enquadrats en ordre incorrecte (hauria de ser 2, 3 i 1). La comparació amb els capítols dels llibres, com també la numeració en romans de les entrades, en facilita la reconstrucció.

Pel que fa als ff. 4-26, també molt desordenats, en els quals hi ha els dos llibres inicials, es pot assajar de reconstruir-ne l'ordre a partir de la redacció de les receptes copiades a cavall de dos folis, d'alguns reclams i, sobretot, de les numeracions de capítols que hi ha al costat d'algunes rúbriques —amb tinta vermella i xifres aràbigues al primer tractat, i amb tinta negra i romans al *Tresor*. Es tracta de numeracions antigues però posteriors a la còpia del còdex. En el primer cas, molt més sistemàtic que el segon, coincideix amb la numeració que es va afegir amb romans a les entrades de la taula de rúbriques. Aquests indicis, malgrat tot, no ens permeten conèixer la localització de l'actual f. 4, sense foliació antiga ni numeració de receptes, i amb el text final del verso que no lliga amb l'inici de cap dels folis conservats («Item a la persona qui sen brj»); només el fet que l'incipit del foli estigui escrit amb tinta roja permet mantenir-lo al

lloc on es troba, a l'inici del tractat (per bé que no podem descartar que pertanyi a una obra diferent dels folis posteriors).

D'acord amb els indicis apuntats, podem proposar la reordenació següent dels folis, en primer lloc els corresponents al receptari mèdic no identificat: 4 (receptes no numerades), 22 (núm. 6-7 de la capitulació), 8-9 (núm. 26-48; el f. 9v, a més, presenta el reclam «cara», que coincideix amb l'inici del f. 5r), 5-7 (núm. 49-73; el f. 6v té el reclam «E da li a», que lliga amb el f. 7r), 10 (núm. 74-81; el foli que hi havia d'haver a continuació s'ha perdut), 11 (núm. 92-99), 14 (núm. 100-108), 21 (núm. 109-117), 18-20 (núm. 118-141), 12-13 (núm. 142-159) i 16ra (final del cap. 159). Respecte a la traducció del *Thesaurus pauperum*, l'incipit es troba al f. 16ra (caps. «Primo», sense numerar, i 1-11), el qual és seguit pel f. 17 (núm. III-X), 23 (núm. [X]-[XXII]),² 15 (núm. [XXIII]-XXXVII; al verso hi ha el reclam «prenets», que no coincideix amb l'inici del 24), 24-26 (núm. XXXVIII-LXVIII; la manca de concordança entre el reclam del f. 15v i l'inici del 24 assenyalava que la numeració de capítols deu ser posterior a la pèrdua de folis, però no a les alteracions d'ordre).

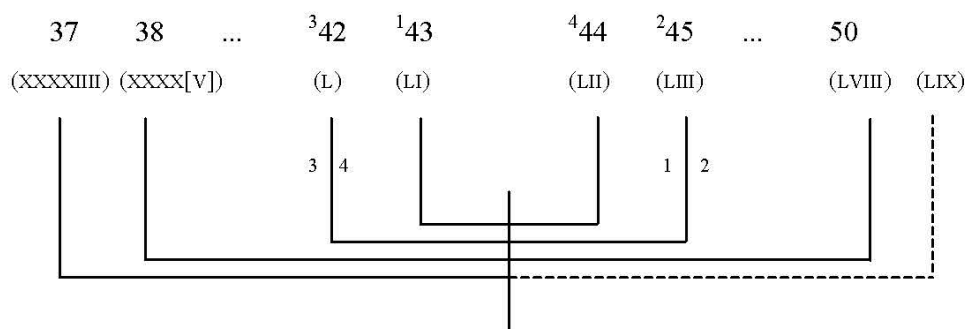
4. DISTRIBUCIÓ DELS QUADERNS DEL CÒDEX

Tenint en compte l'estat dels folis anteriors, no és fins al 37, ja iniciat el *Macer*, que es pot intentar individualitzar els plecs que formen el volum. En els deu primers folis del tractat (27-36) no sembla que hi hagi problemes d'ordre ni pèrdua de fulls,³ contràriament al que s'observa en el quadern que comença al 37. Se n'ha perdut el darrer foli (entre els actuals 50 i 51), de manera que és constituït per 8 + 7 folis (ff. 37-50; en la foliació s'ha repetit el núm. 40). A més de la pèrdua del darrer foli, també cal assenyalar que els dos bifolis centrals del quadern van ser relligats en ordre incorrecte, de manera que el bifoli format pels ff. 43-44 no hauria de ser el central, sinó que aquest lloc correspondria als ff. 42-45; no es tracta sols, però, d'un simple canvi d'ordre dels plecs centrals, sinó que també s'hi van invertir els ff. 42-45, de manera que l'ordenació correcta ha de ser 43, 45, 42 i 44.

Per facilitar la comprensió de les alteracions del quadern, en recullo a continuació l'ordenació actual, indicant-ne la successió correcta amb números volats:

2. Indico entre claudàtors la numeració de capítols il·legible o omesa, però que es pot deduir a partir d'altres apartats del foli on sí que s'ha recollit.

3. La comparació d'aquesta versió amb la del ms. esp. 210 de la Bibliothèque Nationale de Paris (Faraudo 1955-1956) evidencia divergències en l'ordre dels apartats, i fins i tot llacunes i afegits. Aquests aspectes, però, són independents de l'ordre amb què van ser relligats els folis del volum.

Una vegada reordenat el quadern i assumida la pèrdua d'un foli entre els actuals 50 i 51, no s'observen més alteracions degudes a la integritat del quadern ni en la numeració correlativa dels capítols del *Macer* (d'1 a 113, amb un salt del 86 al 99 pel foli perdut)⁴ ni en la foliació antiga en romans (la qual es pot reconstruir força bé entre els ff. 36 i 54 actuals, corresponents als antics XXXVIII i LXIII, respectivament, amb la pèrdua del LIX).

Els propers tres quaderns són tots de 8 + 8, amb reclam al final i sense alteracions ni pèrdues. Es tracta dels ff. 51-66, 67-82 i 83-98. El plec següent (actuals ff. 99-111) tenia la mateixa constitució de 8 + 8 que els quatre anteriors, però ha perdut els dos folis del començament, entre el 98 (CVII antic) i el 99 (CX antic), i un altre davant o darrere de l'actual f. 106.⁵

D'altra banda, no es pot descartar que en aquest quadern encara manqui un altre foli entre l'actual 108, corresponent al CXX antic, i el 109, el primer de la taula de rúbriques del *Sent Soví*, que presenta la numeració antiga parcialment escapçada —sols se'n llegeix «CXX[...]». La foliació antiga no torna a poder-se llegir amb seguretat fins al CXXVI (l'actual 113; recordem que el romà es repeteix al foli següent, el 114). Així, doncs, entre els ff. 108 i 113 hi hauria d'haver, d'acord amb la foliació antiga, cinc folis (corresponents a CXXI-CXXV), i actualment només n'hi ha quatre (109-112). Es tracta d'un aspecte amb implicacions més enllà de la integritat del còdex, perquè afecta l'inici de la taula del *Sent Soví*, de la qual s'ha repetit en diverses ocasions que hi manca el

4. Per error, no pas per la pèrdua de folis, se'n van ometre els núm. 41 i 61.

5. La numeració antiga dels ff. 105 i 107 no ha sofert cap mutilació, de manera que es pot constatar que es corresponen amb els núm. CXVI i CXVIII antics, respectivament. Del 106, en canvi, només se'n pot llegir CXVI[...], que tant pot correspondre a l'antic CXVII com al CXVIII. Encara que ni al final del f. 105 ni del 106 el text no quedi truncat, Millàs & Faraudo van considerar que el foli que mancava hauria caigut entre els actuals 105 i 106 (1948: 158).

començament. Si bé és innegable que la taula és acèfala, hi ha indicis que semblen desmentir que aquesta pèrdua s'hagi produït, malgrat les aparences, en el ms. 216.

L'hipotètic foli perdut se situaria entre el final de les misses de sant Pau i l'inici de la taula del *Sent Soví*, ja que entre els ff. 109-113 no hi ha cap salt en el text. Les característiques de les misses de sant Pau fan difícil valorar si es tracta o no d'una obra truncada; pel que fa a la taula del *Sent Soví*, la comparació de les rúbriques amb els capítols del llibre de cuina evidencia que hi manquen sis o set entrades a l'inici (Santanach 2010: 362-363). El fet, però, que la primera preparació de la taula («Sosengua a conijls e a <ha> tota altra carn») estigui escrita amb tinta vermella, com trobem al començament d'altres tractats del volum, posa en dubte que la pèrdua d'aquestes rúbriques s'hagi produït en l'actual ms. 216. Si s'hagués perdut un altre foli en aquest lloc, per tant, hauria afectat el text de les misses de sant Pau, no el del *Sent Soví*.

Cal tenir en compte, respecte a aquesta hipotètica pèrdua, que la desaparició d'encara un altre foli a la segona meitat del plec (entre els ff. 108 i 109) implicaria que aquesta segona meitat hauria estat composta per nou folis. Originalment, doncs, el quadern hauria estat constituït per 18 folis (9 + 9) i, per tant, s'hauria perdut així mateix un altre foli a la primera meitat del plec, i no sols els dos ja esmentats de l'inici. La foliació antiga, això no obstant, no dóna suport a aquesta segona possibilitat.

Així, doncs, amb totes les reserves necessàries, em decanto per apuntar que entre els ff. 108 i 109 actuals no es deu haver produït cap pèrdua, i que a la segona meitat del quadern corresponent als ff. 99-111 només hauria caigut el foli que precedia o seguia el 106. El decalatge entre els cinc folis que hi hauria d'haver entre els números romans cxx (f. 108) i cxxvi (f. 113) i els quatre que efectivament hi ha, aleshores, s'hauria d'explicar no tant per la pèrdua d'un foli, sinó per un error en la foliació antiga. Fins ara la repetició del núm. cxxvi als ff. 113 i 114 s'havia plantejat únicament com una repetició que duplicaria un dels elements de la sèrie, de manera que la foliació de tot el volum a partir del segon cxxvi constaria amb una unitat menys del que realment li correspondria. Tanmateix, les dades codicològiques que la consulta del volum ens permet intuir —composició del quadern, foliació antiga—, no van en aquesta direcció. I és que la repetició del núm. cxxvi no ha de significar necessàriament l'addició d'un número bis, sinó que també es pot explicar com una substitució del cxxv, que hauria hagut de constar al f. 113, per un cxxvi. És a dir, l'únic error que s'hauria produït en foliar el volum hauria estat l'addició d'un pal superflu al f. cxxv, però això no hauria afectat la resta de la sèrie, de manera que el foli anterior hauria estat el cxxiii, avui il·legible, i el següent, que ja hem dit que sí que es pot llegir, el cxxvi (f. 114). D'aquesta manera, entre el 108 (cxx antic) i el 113 (cxxvi, però en realitat cxxv) no mancaria

cap foli, i el quadern, originalment, hauria estat format per setze folis (8 + 8), com els tres plecs que el precedeixen.

El següent quadern és format pels ff. 112-123; es tracta, per tant, d'un plec de 6 + 6, del qual no sembla que s'hagi perdut cap full, malgrat que el compendi de gramàtica comenci sense cap íncipit que l'identifiqui (f. 118).⁶ A partir d'aquí, i fins al final del llibre, torna a ser difícil d'identificar els folis que formen els quaderns. És probable, tenint en compte que es pot apreciar que els bifolis formats pels ff. 127-128 i 133-134 constitueixen centres de plec, que haguem de parlar de dos quaderns diferents. D'acord amb això, el primer d'aquests hauria estat originalment un plec de 5 + 5, si bé hauria perdut un foli entre els actuals 126 i 127 (els quals, d'acord amb la foliació antiga, constitueixen els ff. CXXXVIII i CXXXX) i dos més a la segona meitat (s'observen les restes d'almenys un foli tallat entre els ff. 130 i 131), de manera que actualment estaria format pels ff. 124-130 (4 + 3). Pel que fa al darrer plec, estaria constituït pels folis de 131 a 136 o 137 (no es pot apreciar si aquest darrer forma part del plec o bé si es tracta d'un foli solt).

5. CONTINGUT DEL MS. 216

Al còdex hi ha els textos següents:

o. Taula de rúbriques, incompleta (2ra-3vb i 1ra-vb). *Inc.*: Per a dolor de les dents⁷ | Aquest experiment es bo a la dolor de les orelles | Si aygua entra en les orelles | Per tolre les barruges | A gorjr de la tinya | Per als fichs guarjr | Per tolre taques de la cara | A estancar sanch del nas | A estancar sanch d'on se vulla que hisca⁸ | A hom Rugallos [2ra] [...] | [2vb:] Per abrac sech de perna | Per a la mencio⁹ | Per fer ben pixar¹⁰ | Per venjr de son temps a la dona | A aquells qui no poden pixar | Alls collons

6. La foliació antiga no mostra cap salt entre el f. 112 actual —i presumpte CXX[IIII] antic— i el 123 —on es llegeix bé el núm. romà: CXXXV. La xifra de dotze folis numerats coincideix amb la de folis del quadern.

7. Una mà posterior va numerar amb romans les entrades de la taula de rúbriques, a l'esquerra les de la columna *a* i a la dreta les de la *b*; a aquest primer títol correspon el núm. «lxxxiiij».

8. Contràriament a les receptes precedents, de les quals només conservem el títol, no el text, la present (corresponent al núm. «lxxxij») es troba ja en un dels folis conservats (l'actual 11ra).

9. Els dos darrers títols, numerats «clviiij» i «clviij» a la taula, es corresponen amb les dues darreres receptes que formen part del receptari que obre el volum, a l'actual f. 13v, numerades amb les xifres «158» i «159». A partir d'aquí, les entrades de la taula remetien a capítols del *Macer* en què el lector pot trobar solucions als problemes sanitaris que s'indiquen.

10. Al costat d'aquesta indicació hi ha una remissió que no llegeixo bé («Vide [...]»), però que evidencia que hi va haver un lector que va observar que calia distingir les entrades de la taula a partir d'aquí. Les referències des de «Per fer ben pixar» fins a «Alls vylls jnflats» fan referència a passatges dels quatre primers capítols del *Macer*,

quj son jnflats | A la tos vella | A la tos | Per fer exugar lo podre de la plaga | Al foch saluatge | Alls vylls jnflats | A dolor de la vexigua guarda en la lancolada | [3ra:] A dolor de la orella *aqui matex* [...] | [1vb:] Per tolre les macules de les ferjdes e dels colps en l'aloë | A la *prohiga* dels vylls *aqui matex*¹¹ | Contra *dolorem guturjs scribe hunc versum et pone jn collo vt queant laxis resonare fibrjs mjrra gestorum famulj tuorum* solue polluti labstreatu Sante johannjs [...].¹²

1. Anònim, *Receptari mèdic* (4ra-vb, 22ra-vb, 8ra-9vb, 5ra-7vb, 10ra-11vb, 14ra-vb, 21ra-vb, 18ra-20vb, 12ra-13vb, 16ra). *Inc.*: Canamus prjncipi¹³ | Aquesta recepta es bona a tot home *qui* haja mal de gota¹⁴ | Primerament oly de mata oly de camamjrla oly rosat oly de lor oly de murta gripia e lealte aytant de la vn com del autre e sia'n vntat lo malalt a bona carbonada [...] | [4va:] Recepta *que* fiu al genoll d'en jacme oljuer¹⁵ [...]. *Expl.*: [13vb:] Item aço matex cosa *prouada pren* ad naxen *que* sembla abnagal e iijj. onzes de Regalicia e prin tres onzes de mantegua de vaques e onza e mjga de comjns e vj. onzes de anet e mjga ljura de mell e ben escumada despuys mescla les sements ab tot aço fret e pren vna cullerada comjnal e stanquara cosa *prouada* | [16ra:] e les sements sien ben cernudes.

2. Pere Hispà, *Tresor dels pobres* (16ra-17vb, 23ra-vb, 15ra-vb, 24ra-26vb).¹⁶ *Inc.*: ACi comenca *Tesaurus pauperum* en nom de la santa trjnjtat sia Amen | Prjmo de la vjrtut del romanj¹⁷ | PRimerament si fets .ja. cullera de romanj e ab aquella menjats qualseuol vjanda jamay no *us* pot fer nengun mal E si *us* *perfumats* la cara ab la scorca del romanj e *que* siats refredat *serets* guarjt de continent. *Expl.*: *christus* vjncit † *christus*

encara que a la taula no s'especifica quins (27ra-28rb); a partir de l'entrada següent es va incloure la remissió al capítol on es troba el passatge que s'assenyala a la taula: l'entrada «A dolor de la vexigua guarda en la lancolada» remet al cap. 5, «De la lancolada» (28rb-va).

11. El text que es proposa és un himne a sant Joan, la transcripció del qual és força deturpada: «Ut queant laxis resonare fibrjs Mira gestorum famuli tuorum solve polluti labii reatum sancte Joannes». Les dues darreres entrades, totes dues relacionades amb el *Macer*, remetent a un capítol copiat a l'actual f. 49va.

12. El passatge que hi havia al final de la taula, que ocupava vuit ratlles de text, ha estat raspat i pràcticament no se'n pot llegir res.

13. *Canamus prjncipi*: escrit amb tinta roja.

14. *gota*: a continuació al marge es va escriure «so es».

15. Beaujouan recull aquesta recepta com a obra amb entitat pròpia al seu inventari de manuscrits mèdics (1972: 189).

16. Tal com indicava Massó i Torrents, hi ha «diferències que separen aquest tractat del que amb el mateix títol feu fer Pere Hispano (Papa Joan XXI)» (1906: 211); en aquesta línia, Beaujouan (1972: 195) parlava, més que d'una traducció, d'una adaptació. Les afirmacions s'expliquen per l'elevat grau d'intervencions que, al llarg de la transmissió, va patir el *Thesaurus*; per a la transmissió de la seva traducció catalana i la versió del ms. 864 de la Biblioteca de Catalunya, vegeu Escudero 1993, que en transcriu el text, llevat d'alguns capítols finals, i Santanach (en premsa), amb la bibliografia pertinent.

17. *ACi ... romanj*: escrit amb tinta roja.

regnat † *christus* ab omnj malo me defen[d]at | Amen † ffiat † ffiat † ff[...] | Aci acaba lo libre compilat per ypocras deo gracias | Ffinjto libro sit laus deo *christo Amen*.¹⁸

3. Odó de Meung, *Llibre que féu Macer de les herbes quina virtut han* (27ra-54vb [= [XXXIII]-LXIII]).¹⁹ *Inc.*: ACi comença lo libre que feu Macer de les erbes quina virtut han | Primo del assensi²⁰ | DEl assensi sapies que es vna erba que es appellada donzell per altre nom e es quaix de calent natura e es fortment amarch. *Expl.*: E aq[ue]stes medicines se poden fer sens tot perill de mort e gran enug E apres que sia scoreguda aquesta materia de la dita malaltia sia hagut sagi de gat e sien-ne vntades les naffres o fforats de la lupia e ab deu tan tots seran curats o curades | [54vb:] Aci acaba lo present libre compost e appellat Macer Deo *gratias A M E N*.²¹

4. *Llunari valencià* (54vb-71va [= LXIII-LXXX]; taules: 57v-67r i 68r).²² *Inc.*: Aquesta Taula daual scrjta es prouada per servjr .xx. legues en torn de valencia per l'estrelau²³ | PRimo de dos dies de Marc tro a .xxij. de abrijll ha en lo dia .xij. ores e xij. en la njt Item de xxij. de abrijll tro a xiiij de maig ha lo dia .xij. ores e en la nit .xj. [...] | [68vb:] Aquests dies que·s seguexen son dies Canjculars en los quals no·ns deuem sagnar²⁴ comensen en juliol [...] ²⁵ | Lo benauyrat sent johan dona aquesta sentencia als seus dexebls per faaltat | [69ra:] de la sanch e per la malaltia e per les dolors dels corsos E dix a ells yo he aquesta sentencia per la bocha de nostre senyor jhesu *Christ* Que null hom no·s deu mjnuar sanch lo prjmer dia del mes [...] [69rb:] De partiment de sagnja. *Expl.*: Luna xxx^a | SAmuel nasque totes coses profitoses son bones e·l sompnj a goig tornara e·l jnffant que naxera bo sera e vida li sera larga e·l malalt yuac sanara *verum est psalmus beati quorum remisses te*.²⁶

18. El colofó és escrit amb tinta roja.

19. En el f. 27ra, just abans de l'incipit del *Macer* i malgrat que al f. 26vb hi ha l'èxplicit del tractat anterior, trobem el final d'una recepta i una altra de completa. Hi llegim: «A menjar / e tantost sapies que lj caura...», amb el final esborrat, com també la rúbrica de la recepta següent, però no el text: «Aquesta recepta es bona a tot hom qui aja gota. Prjmo oly de mata Oly de camamirla oly rosat oly de lor Oly de murta griprja e lealte Aytant de la vn com del altre e sia vntat lo malalt al foch de carbo.» Hi ha una variant de la darrera recepta al f. 4ra. Per al *Macer*, Barberá 1908, Faraudo 1955-1956 —que n'edita la versió de la Bibliothèque Nationale de Paris—, Beaujouan 1972: 192 i Cifuentes 2001: 283-284.

20. *ACi ... assensi*: escrit amb tinta roja.

21. *ACi ... A M E N*: escrit amb tinta roja.

22. Aquest text és editat en Faraudo 1950, on també es reproduïen les taules (pp. 22-41); n'hi ha edició parcial en Cabanes 1994-1995. Vegeu Chabás 2000: 338-340 i Cifuentes 2005: 199-200.

23. *Aquesta ... l'estrelau*: escrit amb tinta roja.

24. Al seu inventari Beaujouan recull la Sentència sobre els dies caniculars, atribuint-la a sant Joan, com a text amb entitat pròpia (1972: 189). En *BITECA* es relaciona aquesta entrada amb un breu passatge sobre sagnies del f. 110v del ms. 97-23 de la Biblioteca Capitular de Toledo.

25. *comensen en juliol [...]*: escrit per mà diferent de la del copista.

26. *psalmus ... te*: escrit amb tinta roja.

5. Ramon Llull, *Mil proverbis* (71va-85ra [= LXXXV-LXXXX[III]]).²⁷ *Inc.*: Aci comencen los prouerbis de la saujsa de Salamo²⁸ | COm hom [sia creat] per conexer amar e honrar e serujr Nostre Senyor deu per ço fem aquests prouerbis per que donen doctrjna com hom sapia hauer a la ffi sua E al qual es creat com sia aco que prouerbj sia jnstruhiment e²⁹ breument signiffica verjtat de moltes coses. *Expl.*: Tota paraula vos signiffica entencio de pensa Quj ab entencio engana ab entencio es enganat Comencat e fenjt fo aquest libre per jntencio de amar e de honrar e servir deu.

6. *Disticha Catonis*, llibre II (85ra-87ra [= LXXXX[III]-LXXXX[VI]]).³⁰ *Inc.*: De saber la manera dels temporales³¹ | O Tu legidor d'aquest libre si a tu per aventura plau o desiges saber la manera e los temporals coujnts a lauor de la terra lig lo libre de Virgili | EMpero si mes desiges saber e conexer les vjrtuts de les erbes lig lo libre de Macer³² quj es verifficat e t'o mostra | O Si desiges e-t plau hoir les altes batalles dels romans e dels affricans lig lo libre de luchan | E Si-l teu cor es amor nj te'n plau saber la manera lig lo libre de ouj dj quj es dit de arte amandj | MAs si no has cura de aço e vols vjure apren ligen los libre e-ls amonestaments de les scriptures per les quals hom³³ coneix e sap squjuar los vicis d'aquest mon. *Expl.*: NO hajes cura de sompnjs nj [per qui] fan errar moltes gents car a vegades venen per sobre[87ra:] fluytat de menjar A uegades per fleblea de cap o per altres ymaginacions o vants pensaments de cor e vetlan.

7. *Compendi catequètic*, diverses oracions i salms (87ra-93vb [= LXXXX[VI]-CII]).³⁴ *Inc.*: ACi comencen los .x. Manaments de la lig que nostre Senyor deus dona a moyses en lo munt de Sinay los quals deu complir tot bon christia | LO prjmer Manament es no creuras ne adoraras sino vn sol deu tot poderos [...] | [87va:] LOs articles de la ffe son xij [sic] Co es vij. que-s pertanyen a la diujnjtat e vij. a la vmanjtat [...] | [88ra:] LEs virtuts que ordenen los homens bons son aquest[e]s [...] | [88va:] LEs obres de mjsrjcordia de les quals al jorn del judjci serem requests e demanats son aquestes [...] | [88vb:] LA benediccio de Taula del dinar quj es vt sequitur [...] | [89ra:] Apres de dinar la benediccio sobre taula al leuar de aquella [...] | [89rb:] Pro peste et pitemje [...] | [90ra:] Oracio beati Sabastianj [...] | [90rb:] Oracio beatorum Cosme e

27. Lluís Faraudo (1954) va identificar i transcriure aquesta versió del llibre de Llull.

28. *Ací ... Salamo*: escrit amb tinta roja.

29. *e*: a continuació hi ha una «p», ratllada.

30. Agraeixo la identificació d'aquesta obra a Francesc Tous. Es conserven diversos testimonis de la traducció catalana dels *Disticha*; vegeu el cens de TRANSLAT DB, 28.1, com també Llabrés 1889: 93-119, que edita la versió del ms. 1031 de la Biblioteca de Catalunya (ff. 185v-191v; anterior a 1457).

31. *De saber ... temporales*: escrit amb tinta roja.

32. *de Macer*: escrit amb tinta roja.

33. *hom*: a continuació hi ha «ne», ratllat.

34. Bohigas 1955: núm. 15.

damjanj [...] | [90va:] Oracio beatorum sanctorum [...] | Oracio [...] | Oracio beati bernardj advuerssus demonjos [...] | [90vb:] Oracio ezechie regi juda [...] | [91ra:] Oracio beati Ludoujci regis francie missa regi Carlici [...] | [91rb:] E apres digues los samps següents³⁵ | DEus jn nomine tuo saluum me fache et jn vjrtute tua libera me | [91va:] DEus mjsereatur nostrj et benedicat nobis jllumjnet vultum suum super nos et mjsereatur nostrj [...] | Deus jn ajutorjum meum jntende domine ad adjuuandum me festina [...] | [91vb:] AD te leuauj oculos meos quj habitas jn celis [...] | DE profundis clamaui ad te domine domine exaudj vocem meam [...] | [92rb:] Oracio del angel bo quj guarda a hom [...] | Oracions per al mal temps [...] | [92va:] Oracio [...]. *Expl.*: CONcede³⁶ mjsercors deus fragilitate nostre presidium vt sancte dej genetrjcis et virginjs marje memoriam agimus intercessionis eius auxilio a nostrjs jniquitatibus resurgamus per Christum dominum nostrum.

8. *Lapidari valencià* (93vb-96rb [= CII-CV]).³⁷ *Inc.*: ACi comencen les vjrtuts de les docze pedre[s]³⁸ | LA primera pedra Girgonca e es ab gentill color vermella e es de aytall vjrtut que qui ben la guarda ella fa ben allegrar e torna sa yra en goig. *Expl.*: Alencorj | Esta pedra es d'altra manera appellada aleticorj, es trobada els ventrells dels galls de la mar E quj la porta no sera vencu<n>t aço es cosa prouada nj si la porta en la bocha | [96rb:] no haura set.

9. *Almanac perpetua a trobar los llocs verdaders de les planetes en los signes* (96rb-98vb [= CV-CVII]).³⁹ *Inc.*: Almanach perpetua trensladat de arabich e leua dels anys de Christ 1308 e lo que sobrra appella residuum o ramanent | EN nom de Nostre Senyor Jhesu christ Comenca l'almanach perpetua a trobar los lochs verdaders de les planetes en los signes | De la luna | Quant volras saber en qual signe es la luna Entra ab lo romanent co es a saber en l'any en lo qual es en la taula dels anys del mjc moujment de la luna e scriju allo que trobaras endret della dels signes graus menuts e segons. *Expl.*: Del cos de les planetes⁴⁰ | LO sol torna de punt en punt en .8. anys lo mjc cos de la luna torna al punt en 76 anys als quals ajusta en loch de la...

10. *Propietats quimèriques dels dotze signes del zodíac* (99ra-102rb [= CX-CXIII]). *Inc.*: ...on senyoreja la sua planeta Alcoua es lo ventre de virg[i]njs e son .5. estelles

35. A continuació, s'inclouen els salms 53, 66, 69, 122 i 129.

36. *CONcede*: amb *ce* interlineat.

37. Per a aquest text, vegeu Faraudo 1945.

38. *ACi ... pedre[s]*: escrit amb tinta roja.

39. J. M. Millàs & L. Faraudo (1948) van editar els textos inclosos als ff. 96rb-108vb; vegeu també Millàs 1949: 393. El primer és traducció de l'*Almanach perpetuum translatum de arabico in latinum*; Millàs n'edita la còpia del ms. 17961 de la Biblioteca Nacional de Madrid (1935: 285-289).

40. *Del ... planetes*: escrit amb tinta roja.

aytals [...] ⁴¹ Alsemech es ffi de Virginjs e son 5 estelles en tal forma [...] ⁴² | Libra ⁴³ es lo .7. signe e es de natura de vent calt e vmjt e moujble e masculj la sua planeta es venus e lo seu matal es aram e es per les anques e es fort luxurjos. *Expl.*: LVna l'om qui sera nat sera hom sens serujr e dia e njt desigara sa e lla e no es stable e a vegades la cara redona e mjangcera e deu hauer la vn huyl major que l'altre o deu esser ferit per l'uyl o deu esser ab vn uyll plau lj vestir draps blanchs e fa diuersitat a homens e ha vn signe ço es cancer argent.

11. *Forma e manera de fer l'astrolabi* (102rb-vb [= CXII[1]]). *Inc.*: Forma e manera per fer l'estelabre E direm prjmer del lim | PRimerament ab lo compas ftes vn Cercle aytamany com volras l'estelabre E puix fes altre Cercle apres de aquell dins per manera que y haje | [102va:] .2. spays per co que en lo fora faras los graus per menut los quals deuen esser 360. *Expl.*: E met la vna pua del compas al punt de mjc ço es al centrum e l'altra pua pas justa lo punt que fist en la linya merjdional e axi fes vn cercle lo qual ha nom equiuocial e ftes a la part damunt prop la linya merjdional vna **F** E baix vna **H** E en la linya mjana a la part esquera vna **G** E a la part dreita vna **K**.

12. Oracions (102vb-104ra [= CXII[1]- CXV]).

12.1 *Oració contra el mal de queixal* (102vb-103ra). *Inc.*: Beatus petrus sedebat supper petram marmoream et manum ad maxillas | [103ra:] tenebat incepit esse trjstis e [sic] vnas suas dolebat. *Expl.*: Domine concede vt si quis hanc orationem super se portauerjt caeatur ab omnj jnfirmitate et dixit Jhesus petro ffit † ffit † ffit.

12.2 *Oració contra el mal temps* (103ra-va). *Inc.*: Oracio a mal temps ⁴⁴ | Per Nominem Jhesu Christe [sic] filij dej viuuj Qui celum et terram fundasti et flumen jordanjs benedixisti jn quibus baptizarij voluisti et manus tuas jn cruce posuisti Destruere et dissipare dignerjs nubem istam vel tempestatem quam ante me video. *Expl.*: [103va:] Et verbum caro factum est et habitabis [sic] jn nobis et vidimus glorjam eius quasi vnjgenjti a patre plenum graciae et verjtatis.

12.3 *Oració a santa Brígida*, contra el mal temps i per exorcitzar diables (103va) *Inc.*: Oracio beate brjgide | DEus qui beate brjgide Virginis jnjmicos superare voluisti presta nobis que sumus jn te credentibus vt per eius merjta et jntercessione ab omnj malo et tempestate liberarij valeamus per dominum nostrum jhesum christum filium tuum. *Expl.*: et orationem beate brjgide vjrginjs Qui cum patre et filljo deus per omnja secula seculorum Amen.

41. Al text hi ha un petit pentàgon amb cinc cercles a l'interior, que representen les estrelles.

42. En aquest lloc hi ha un petit rectangle apaïsat amb cinc cercles a l'interior.

43. *Libra*: la r és interlineada.

44. *Oracio ... temps*: escrit amb tinta roja.

12.4 Oració (104ra). *Inc.*: Oracio deus baynots | SENyor deu si⁴⁵ yo e feta cossa de *que* yo sia culpable a tu ya no he pugut ffer *que* sia obra e factura tua E si yo he toltà de mj la mja purjtat *per* ço no es morta la tua mjsericordia nj pietat. *Expl.*: Regoneix me donchs senyor deu meu a mj *qui son* teu E foragita leua e deneja tot *que* en mj sia estrayn Amen.

13. Enric de Susa, *Summa super titulis Decretalium* o *Summa aurea*, fragments del proemi (Quis composuit hunc librum, Quo nomine nuncupetur) i del llibre 1, De fide catholica rubrica (Quot et qui articuli), i De constitutionibus rubrica (Quid sit constitutio, Quis possit constitutionem facere) (104rb-105ra [= cxv-cxvi]). *Inc.*: De suma trjnjtate *et* fide catholica | Decretalium librum composuit papa gregorius nonus [...] *per* fratrem seu magistrum Raymundum suum poenitentiarjum ut <he> in prohemio // Potest aut [*per* enim] uocarj liber extravagancium, quia ea quae extra corpus decretorum seu decretalium vagabantur, jn eo contine[n]tur. [...104va] Quot sunt⁴⁶ articulj secundum quosdam xij. juxta numerum apostolorum qui symbolum edide[r]unt [...] De constitutionib[us] | Avit [*per* Quid] sit constitutio Generaliter potest dici constitutio jus vmanum nam ius ad diuinum ad vmanum ad jn scriptis redactum jn constitutio. [... 104vb] Quis possint constitutionem facere papa in spiritualib[us] ecclesiasticis om[n]ib[us] et talis dicitur eternalis *Expl.*: quod populus romanus que senatus quod Ciuitas sum [*per* sive] vnjuersitas quolibet se collegium approbatum Que est causa constitutio.

14. Explicació sobre l'any bixest (105ra-106va [= cxvi-cxvi[1]]). *Inc.*: ECCe ffundamentum *et* jncium bisexti Cum jn qualibet anno veraciter sint CCC. lxx dies *et* sex hore habemus ergo jn ffine annj vj.^{ex} horas superfluas Et ille sex hore non sofficerent ad consumacionem seu complimentum vnjus diej naturalis Item in ffine secundj annj simjliter alias sex. | [106ra:] A.b.c.d.e.f.g.h.i.k.l.m.n.o.p.q.r.s.t.u⁴⁷.x.y.z.t | Tabula alphabeti precedentis cum duodecim tabulis mensium superius scriptis ffacta est ad jnuenjendum semper quando renouabitur luna Et talj modo videlicet Ex currente anno nativitate domini M^o CCCC^o viij^o currebatur jn di[c]to alphabeto predicaliter **P** Et currente anno M^o cccc^o nono currebatur littera **Q** Et sic de singulis. *Expl.*: Et Nota *que* viginti quatuor hore sunt jnter diem *et* noctem vt prediximus Et jncipiunt computarj iste hore post solis occasum diei precedentjs Et jnde ab jlla hora vsque ad solis occasum diei subsequentis jnuenjes xxiiij horas Et jn qualibet hora sunt Mille octoginta punta et quidlibet punctum | [106va:] durat *per* vnum passum.

45. *si*: a continuació hi ha una lletra ratllada.

46. *sunt*: segueix «su» ratllat.

47. *u*: interlineada.

15. *Taula calendàrica perpètua* (106v-107r [= CXVI[II]-CXVIII]); taula: 106v).⁴⁸
Inc.: [107ra:] EN aquesta taula dessus escrita es la pasqua asumada e deuets saber *que* aquesta letra m signiffica Marc E aquesta letra A signiffica abrijl. *Expl.*: E deuets saber *que* l'any .M. CCC. xxij pascuam en la primera Casa A xxvij de Marc | Caue vt jn talj die jn quo erjt festum decollacionis Sancti johannjs babtiste ne jncipias aliquod opus nec cindere vestes de nouo vel aliquid viagium jncipere de toto anno jllo Et jn alijs⁴⁹ annjs saepe caue quod est jn viginti nouem die menssis augusti.

16. Misses de sant Pau, incompletes? (107rb-108vb [= CXVIII-CXX]). *Inc.*: Les misses de mossen Sent pau hermjta la persona qui les fa dir trau vna anima de porgatorj⁵⁰ | Prjmo dues misses del Sant sperjt cascuna missa ab vij. Candelles | Item .iij. misses de la Sancta Trjnitat cascuna ab .iij. candelles [...] | [107va:] Sumen totes les misses *que*-s han a dir xxxvij. mjses | Sumen totes les candelles les dessus dites ccxcij candelles | EN nom de Deu sia e de Madona sancta Maria lo benauenturat mossen Sent climent estant prop de Roma a tots los ffels de Jhesu christ Saluts yo atrobj en los libres de les canonjques dels apostols *que* Jhesu christ dix a sent pere *que* xij. diuendres son en l'any *que* hom deu dejunar en pa e en aygua. *Expl.*: La xxxj. es de les .xi mjllja vergens ab xj. candeles | La xxxij. es de santa maria Magdalena ab iij. candeles | La xxxij. es de sent pere e de sent pau ab xij. candeles.

17. *Llibre de Sent Soví* (109ra-117vb [= CX[XI]-CXX[VIII]]).⁵¹ [Taula de rúbriques, 109ra-vb:] Sosengua a conjlls e a <ha> tota altra carn⁵² | Salsa a saluatgina | Salsa a tota carn de olla | Alidem ab ous | [...] Botifara de coll de galljna | Sallsa de galljna a malalt | Carn de porch ffresch. *Inc.*: DEueu saber *que* en aquest libre ha scrit lxxxvij. menjars en quina manera se deuen app[ar]ellar ne com no [...] lo qual libre es appellat de sent Souj. *Expl.*: e puxes fe salsa axi pren vn poch del fetge ab vn poch de pa torrat en vinagre e pica ho tot ensemps e destempra ho ab vn poch de vi forts e ages de bon[e]s especies axi com es pebre e gíngebre canyella clauells e safra e tot be molt destempra ho he vage dins en la olla e don vn poch bull e leua ho e feu ne escudelles.

18. Anònim, *Compendi de gramàtica*, acèfal? (118ra-133vb [= CXXX-CXXXV[II]]). *Inc.*: In .o. fiunt tres regule | yo verbale___f | Cardo ordo___m | margo___m/f | [...] [119ra:] PARTES orationjs quot sunt quatuor Que sunt litera silaba dictio et construcio Et sunt diccioncs tres que nomen verbum et aduerbjum Quod est nomen quod

48. Hi ha reproducció de la taula en Millàs & Faraudo 1948: làmina 8.

49. *alijs*: a continuació hi ha «s», ratllat.

50. *Les misses ... porgatorj*: escrit amb tinta roja.

51. Per a aquest text, Faraudo 1951-1952; Grewe 1979 i 2003, i Santanach 2006. Per a la hipòtesi de foliació antiga, vegeu més amunt l'apartat 4.

52. *Sosengua ... carn*: escrit amb tinta roja.

declinatur per casus. *Expl.*: Explicit *compendium* gramatice breue et vile traditum jntitulatum thesaurus pauperum siue Speculum pue<o>rorum Deo gracias A M E N.

19. *Profecies sobre la conquesta de Granada* (134v-135v).⁵³ *Inc.*: Despertar sera [*per se ha*] la aguila qu'en l'ayre ua uolant ab ses ales ben esteses ab son bech ua siulant, En la tera de Granada dauant ella fugiran *per* muntayes e *per* coues la cacaran. *Expl.*: aquest rey a la esglesia de deu grans desonors fara e al sant pa[st]or en les couarges de la tera amagar fara molts altres deuots *christians* a[...] dones com homens *per* los deserts e coues e espesures s'amagaran *per* les cruels...⁵⁴

6. IL·LUSTRACIONS I ANOTACIONS

Al llarg del volum trobem diverses il·lustracions policromes. La primera que cal remarcar, situada al marge inferior del primer foli del *Macer*, representa una àguila coronada amb les ales esteses, flanquejada per dos peixos; aquestes figures són ornamentades amb pa d'or, com la *D* capital que es troba al mateix f. 27r.

Al f. 57rb hi ha un sant Pau ermità dret, que, amb els seus 200 mm, ocupa pràcticament tota la segona columna del foli —a la part superior de la columna hi ha sis ratlles de text; tanmateix, la figura supera el marge inferior de la caixa.⁵⁵

Al f. 92rb, sota l'epígraf d'«*Oracions per al mal temps*», hi ha una creu feta sols amb tinta negra, d'uns 85 mm d'alçada, amb la llegenda «*pater jnnocē illis quia neciunt quid faciunt*» escrita a l'interior.

Als ff. 99r-101r, corresponents a l'almanac perpetu, trobem set miniatures acolorides incloses en un cercle, que representen signes del zodíac: a la columna esquerra del f. 99r hi ha la il·lustració d'una noia jove asseguda en una banqueta i amb una banderola a la mà dreta; en parteixen dos cartells, amb les inscripcions «*virgo*» i «*geminis*»; a la columna dreta, un àngel bicèfal flanquejat per dues rodes de carro amb el cartell «*cancer*» (al marge superior hi ha també unes balances, dibuixades per una mà posterior i tallades pel relligador); al f. 99vb hi ha la figura del centaure amb l'arc que representa sagitari; a la primera columna del f. 100r hi ha un unicorn (per representar capricorn?), i a la segona, la figura d'aquari (un noi en un pou o estany abocant el líquid de dues gerres que sosté amb les mans; és l'única de les il·lustracions

53. Per a les profecies, escrites a ratlla tirada malgrat que s'hi usi el vers i la prosa, Bohigas 1928-1932: 275, Faraudo 1952: 21-24 i Duran & Requesens 1997: 385-401.

54. El tall que el relligador va dur a terme al marge oposat al lloc del f. 135 ha afectat el text de les profecies, i el de les altres anotacions que hi ha a continuació.

55. Aquesta imatge de sant Pau és reproduïda en Faraudo 1950: 21.

zodiacals que no és envoltada per un cercle); al f. 100vb, la il·lustració de dos peixos que representa el signe de peixos; i, al f. 101ra, el signe d'àries.⁵⁶

Hi ha esquemes de formes similars a la creu del f. 92r, per bé que de mides més grans, als ff. 121r i 122r.

El f. 134r és ocupat per quatre figures, una a cada quarter de la pàgina, que representen els quatre elements: foc, aire, terra i aigua; les dues primeres són dos cavallers, un amb una espasa amb la punta recolzada a terra, i l'altre amb un falcó a la mà esquerra; les dues segones possiblement representen burgesos o frares, amb caputxa; d'aquestes darreres, la primera vesteix una capa negra amb l'interior roig, i una túnica blava; la segona, caputxa verda i túnica grisa. Les quatre figures es troben dretes damunt de l'element que simbolitzen (la quarta, sobre l'aigua d'un estany hexagonal); de la boca de cadascuna en procedeixen indicacions sobre les qualitats de cada element: «*ignis calidus et scicus*», «*Aer calidus et humidus*», «*Terra frigida et scica*» i «*Aqua frigida et humjda*».

El manuscrit conté nombroses anotacions marginals, manícules i figures destinades a assenyalar passatges concrets, obra de mans diverses. A la taula de rúbriques inicial, per exemple, no sols hi ha manícules que apunten vers els títols de receptes, sinó que també hi trobem fins a tres il·lustracions de gossos per assenyalar receptes contra mossegades d'animals rabiosos, o d'una serp per a una recepta contra la picada d'aquest animal. Les rúbriques estan numerades, i s'indica el lloc en què deixen de fer referència al receptari inicial per remetre a cures del *Macer* (vegeu l'apartat 3). En un cas, en el qual llegim que per a «les mordedures dels cans rabiosos guarda en les virtuts de les cebes», a més del dibuix d'un cap de gos s'hi va afegir la indicació «ca. xxxv», que remet a un passatge del cap. 35 del *Macer* segons la numeració del còdex, al f. 40rb, al marge del qual es va dibuixar igualment una manícula i un cap de gos. Una mà també posterior va completar alguna de les remissions a passatges del *Macer* (f. 1va) i en va afegir un parell de noves (f. 1rb). D'altra banda, una mà del segle XVI va escriure a ratlla tirada, just després de la darrera recepta del *Sent Soví*, una nova recepta que ocupa l'espai del marge inferior del f. 118v.⁵⁷

Al marge inferior dels ff. 57v i 58r, hi ha una anotació d'una mà del segle XVI amb indicacions sobre el funcionament de la taula inicial del *Llunari valencià* (núm. 4).⁵⁸

Els folis finals del volum, originalment en blanc, van ser usats per mans del xv i del xvi per escriure-hi anotacions. En primer lloc, s'hi van recollir les profecies dels

56. Per a les set il·lustracions del zodíac, Millàs & Faraudo 1948: làmines 1-7.

57. És transcrita en Santanach 2006: 131, n. 13.

58. És transcrita en Faraudo 1950: 11.

ff. 134v-135v (núm. 19); a continuació, als ff. 135v-136r, una altra mà va escriure-hi consells breus sobre aspectes diversos (per eliminar insectes de l'alfals, per partir argent, etc.), seguits de l'epígraf «Los xij jochs», que precedeix indicacions per aconseguir efectes curiosos («[s]i tu volls jllumjnar vna canella ab raig de soll», «[s]i vols cremar vna candela en l'aygua», etc.); a continuació encara hi ha uns breus comentaris sobre alguns salms.

Al f. 136v hi ha un parell de notícies sobre eclipsis de sol, produïts els anys 1478 i 1539; una primera mà va escriure «En nom de deu *e* de la beneyta verge marja fou hun acijpcj de sol a xxviii^o de juljol any Mª CCCC LXXVIIJ en dijme cres ha mig dja, dura mes de dos ores lo acijpcj estant lo sol groch *e* fosc Enpero lo acijpcj⁵⁹ fort dura tant com tres creedos que torna lo dja tant escur *e* fosc com mjga hora apres la horacio de la aue marja que tot tenja lum beneyta enceza *e* plorant de dauant deu pencant que aujem de perjr tant torna escur *e* coza que los vjvents tal seyal may veren que·s⁶⁰ dja que de la mort *e* pacjo de jhesucrist en ca mas tal acipcj de sol fou en lo mon.» Una mà posterior va escriure a continuació: «A a xviii de abril anny M^o D^o xxxviii^o fonc eclipsi poc menys».

Després de les dues anotacions sobre eclipsis, al mateix foli hi ha una recepta per al mal de pedra i, ja al f. 137r, escrita per la mateixa mà que la primera, una altra per «Si alguna persona se clamara del costat». Finalment, al f. 137v, escrit a dues columnes, contràriament a les anotacions anteriors, hi ha dues receptes d'una mateixa mà («Per [feb]ra quartana» i «Per a desfetes de vulls»). Una mà diferent en va escriure una altra a la segona columna, igualment destinada als ulls; la mateixa mà va anotar al marge inferior, amb una manícula que assenyala en direcció a la recepta que havia escrit: «Dona que sia pregnada no li fasses esta medesina que abortaria». Al marge esquerre del verso hi ha encara un parell més d'anotacions, de mans diferents.

7. UN ANTECEDENT CONFLICTIU

El ms. 216 és, doncs, un volum de factura i transmissió complexes, on es va copiar un bon grapat d'obres remarcables per a la història de la cultura i de la ciència en vulgar. L'anàlisi del volum, alhora que n'afavoreix una correcta reconstrucció, aporta una comprensió més fonamentada d'aquests testimonis. I, entre altres aspectes, ha permès detectar al còdex indicis que apunten vers un antecedent que ja devia transmetre algunes de les mancances que li atribuïm.

59. *acijpcj*: després de la *a*- hi ha una *p* supèrflua; s'ha ratllat *ap*-.

60. *que*-s: la *e* és interlineada.

Diversos dels textos del volum són acèfals, cosa que no sembla que s'hagi de relacionar, si més no en tots els casos, amb la pèrdua de folis. El receptari mèdic que l'obre (núm. 1) no presenta cap íncipit, sinó un fragment de l'himne *Ad cenam Agni providi* («Canamus prncipi»; f. 4ra); això no obstant, aquest breu passatge és escrit amb tinta vermella. Té igualment el tractament de rúbrica la primera entrada de la taula del *Sent Soví* (f. 109ra; núm. 17); es tracta d'un plat de sosenga de conills que no coincideix amb la recepta que obre el recull, sinó que a l'inici de la taula manca el nom de sis o set plats, però no a causa del despreniment de cap foli, com s'ha exposat a l'apartat 4.

No hi ha cap indicació ni íncipit que identifiqui el compendi de gramàtica llatina dels ff. 118r-133v (núm. 18), sinó que s'inicia, sense cap introducció, amb observacions i regles lingüístiques. Tot assenyalava que ens trobem de nou amb un text acèfal, sense indicis de pèrdua de folis. I encara cal afegir que al final del compendi s'hi va consignar un èxPLICIT desconcertant, ja que s'hi esmenten dos títols, un dels quals coincideix amb el d'una altra obra del volum. Tal com llegim al f. 133vb: «Explicit compendium gramatice breve et utile traditum intitulum Taurus pauperum sive Speculum puerorum».

La presència del *Tresor dels pobres* (núm. 2), més enllà de l'esment a l'èxPLICIT del f. 133vb, és igualment problemàtica. Com s'ha assenyalat a l'apartat 3, la taula de rúbriques (núm. 0) recull entrades corresponents a receptes del primer i del tercer tractats, però no del segon, el *Tresor*. Malgrat el desordre en els folis inicials, l'omissió no es deu a la pèrdua de cap full. És probable que el *Tresor* hagués entrat a formar part del volum, o que hi hagués ocupat el seu lloc actual, en un estadi posterior a l'elaboració de l'índex. La taula de rúbriques, així, hauria estat redactada per a un antecedent de l'actual ms. 216, i no s'hi haurien recollit canvis posteriors com ara la inclusió del *Tresor* entre el tractat que obre el volum i el *Macer* (núm. 1 i 3). L'esment d'un capítol del *Macer* dedicat a les «ametles» però omès en la còpia conservada al manuscrit corrobora que la taula va ser composta per a un antecedent del còdex.⁶¹

La citació del *Tresor dels pobres* a l'èxPLICIT del compendi gramatical potser es pot interpretar com a resultat d'un desplaçament de l'obra atribuïda a Pere Hispà, que d'una posició al final del volum, després del compendi, hauria passat a ocupar-hi el segon lloc. Al cap i a la fi, es tracta d'un receptari mèdic amb nombroses similituds amb els tractats que el flanquegen al ms. 216. Aquest canvi, però, no s'hauria consignat a la

61. D'acord amb la taula de rúbriques i l'edició de Faraudo (1955-1956: 50), basada en el ms. esp. 210 de la Bibliothèque Nationale de París, el capítol perdut hauria de trobar-se entre els «De avaylanes» i «De les carns», tots dos copiats al f. 50vb del còdex de la Universitat de València.

taula de rúbriques. La indicació a l'èxlicit del f. 133vb sembla, doncs, una romanalla, del lloc que el *Tresor* ocupava a l'antecedent del còdex, mal interpretada pel copista.

Pot ser igualment indici de l'existència d'un antecedent conflictiu o en mal estat el fet que la primera recepta que hi ha al volum, sobre el mal de gota (f. 4ra), fos copiada una segona vegada precedint l'incipit del *Macer* (f. 27ra; vegeu n. 19).

Tot plegat fa sospitar seriosament que el ms. 216 va ser elaborat a partir d'un antecedent on devien mancar alguns folis i que potser ja presentava problemes d'ordenació. El copista, aleshores, degué limitar-se a assenyalar el començament de les obres rebudes amb tinta roja, encara que es tractés de textos acèfals, i a situar el *Tresor dels pobres* entre el receptari mèdic inicial i el *Macer*.

Aquesta situació justificaria així mateix el decalatge entre la datació de 1408-1409 que es dona en l'Explicació sobre l'any bixest (núm. 14), que hem de remetre a l'antecedent, i el fet que les marques d'aigua dels folis conservats s'hagin d'endarrerir un mínim de vint anys (vegeu l'apartat 2). El ms. 216, per tant, hauria estat elaborat, presumiblement durant el segon quart del xv, a partir d'un antecedent de la primera dècada del mateix segle. Tot plegat no fa sinó posar de manifest l'interès que els textos del volum despertaven en els lectors.

JOAN SANTANACH
Universitat de Barcelona
jsantanach@ub.edu

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BARBERÁ, F. (1905-1908) «Medicina valenciana de antaño», *Revista Valenciana de Ciencias Médicas*, pp. 7-10. [També dins Ribelles Comín 1915-1984: I, pp. 379-389.]
- BEAUJOUAN, G. (1972) «Manuscripts médicaux du Moyen Âge conservés en Espagne», *Mélanges de la Casa de Velázquez*, 8, pp. 161-221. [I dins *Science médiévale d'Espagne et d'alentour*, Aldershot-Brookfield, Variorum, 1992.]
- BITECA: *Bibliografia de textos catalans antics*, <<http://sunsite.berkeley.edu/Philobiblon/proleg.html>>.
- BOHIGAS, P. (1928-1932) «Profecies de Merlí. Altres profecies contingudes en manuscrits catalans», *Butlletí de la Biblioteca de Catalunya*, 8, pp. 253-279.
- (1955) «Petita contribució a l'inventari d'obres catalanes de pietat popular anteriors al segle XIX», *Analecta Sacra Tarraconensia*, xxviii, pp. 355-368. [I dins *Sobre manuscrits i biblioteques*, Barcelona, Curial/PAM, 1985, pp. 262-272.]

- BRIQUET, C. M. (1923) *Les filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier*, Leipzig, Hiersemann, 4 vol. [Ed. facs.: Hildesheim, Olms, 1977.]
- CABANES, M. D. (1994-1995) «Un calendario para Valencia», *Estudis Castellonencs*, 6, pp. 243-248.
- CHABÁS, J. (2000) «“Lo compta de la Luna”: lunarios medievales», dins J. Batlló, P. de la Fuente i R. Puig (ed.), *Actes de les V Trobades d’Història de la Ciència i de la Tècnica*, Barcelona, SCHCT, pp. 335-341.
- CIFUENTES I COMAMALA, L. (2001) *La ciència en català a l’Edat Mitjana i el Renaixement*, Barcelona/Palma, Universitat de Barcelona / Universitat de les Illes Balears.
- (2005) «L’astronomia i l’astrologia en català a finals de l’Edat Mitjana», dins Amengual, A., G. X. Pons i J. March (ed.), *Conferències de les Jornades de Commemoració i Estudi de l’Eclipsi Total de Sol a la Mallorca de 1905*, Palma, Societat d’Història Natural de les Balears, pp. 185-206.
- DURAN, E. & J. REQUESENS (1997) *Profecia i poder al Renaixement. Texts profètics catalans favorables a Ferran el Catòlic*, València, Editorial 3 i 4.
- ESCUADERO MENDO, A. (1993) *Manuscritos de la Biblioteca de Catalunya de interés para la farmacia y las ciencias médicas, en particular el «Tesor dels pobres»*, Barcelona, Universitat de Barcelona. [Tesi doctoral inèdita.]
- FARAUDO DE SAINT-GERMAIN, L. (1945) «Noticia de un lapidario valenciano del siglo xv», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XVIII, pp. 193-216.
- (1950) «Un lunario valenciano cuatrocentista», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XXIII, pp. 9-48.
- (1951-1952) «El “Llibre de Sent Soví”. Recetario de cocina catalana medieval», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XXIV, pp. 5-81.
- (1952) *Una profecia valenciana y manifestaciones del espíritu popular en Cataluña ante los sucesos de la guerra de Granada*, València, Sucesor de Vives Mora.
- (1954) «El texto de los “Mil proverbios” de Ramón Llull atribuido a Salomón en un códice valenciano del siglo xiv», dins *Homenaje a Millás-Vallicrosa*, 1, Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, pp. 551-586.
- (1955-1956) «Una versió catalana del “Llibre de les herbes” de Macer», *Estudis Romànics*, v, pp. 1-54.
- GIMENO BLAY, F. M. (1999) «Manuscrits medievals i incunables», *Els tresors de la Universitat de València*, Publicacions de la Universitat de València, pp. 61-76.
- GREWE, R., ed. (1979) *Llibre de Sent Soví (Receptari de cuina)*, Barcelona, Barcino.
- , ed. (2003) *Llibre de Sent Soví. Llibre de totes maneres de potatges de menjar*, Barcelona, Barcino. [Ed. rev. per A.-J. Soberanas i J. Santanach.]

- GUTIÉRREZ DEL CAÑO, M. (1913) *Catálogo de los manuscritos existentes en la Biblioteca Universitaria de Valencia*, València, Librería Maragat, 3 vol.
- LLABRÉS, G., ed. (1889) *Jahuda Bonsenyor, Llibre de paraules e dits de savis e filosofes. Los Proverbis de Salomó. Lo Llibre de Cato*, Palma, J. Colomer y Salas.
- MASSÓ TORRENTS, J. (1906 [1912]) «Manuscrits catalans de Valencia (Acabament)», *Revista de Bibliografia Catalana*, VI, pp. 145-269.
- MILLÀS VALLICROSA, J. M. (1935) «Manuscrits catalans de caràcter astronòmic a la Biblioteca Nacional de Madrid», *Analecta Sacra Tarraconensia*, XI, fasc. 1-2, pp. 279-290.
- (1949) «Almanaques catalanes y portugueses del siglo XIV», dins *Estudios sobre historia de la ciencia española*, Barcelona, CSIC, pp. 387-397. [Reimpr.: Madrid, CSIC, 1991.]
- MILLÀS VALLICROSA, J. M. & L. FARAUDO DE SAINT-GERMAIN (1948) «Textos astronòmics en un manuscrit català medieval», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 21, pp. 143-162.
- PERARNAU, J. (1985) «El lul·lisme, de Mallorca a Castella a través de València. Edició de l'Art abreujada de confessió», *ATCA*, 4, pp. 61-172.
- PUIG I FERRETÉ, I. M. & M. A. GINER MOLINA (1998) *Índex codicològic del Viage literario de Jaume Villanueva*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- RIBELLES COMÍN, J. (1915-1984) *Bibliografía de la lengua valenciana*, Madrid, 5 vol. [Facsimil: Liechtenstein, Kraus, 1969-1978.]
- RODRIGO LIZONDO, M. (1981) «La protesta de Valencia de 1318 y otros documentos inéditos referentes a Arnau de Vilanova», *Dynamis. Acta Hispanica ad Medicinae Scientiarumque Historiam Illustrandam*, 1, pp. 241-273.
- SANTANACH I SUÑOL, J., ed. (2006) *Llibre de Sent Soví*, Barcelona, Barcino.
- (2010) «El Llibre de Sent Soví, les seves “versions” i la circulació de textos culinaris medievals», *Medioevo Romanzo*, xxxiv, 2, pp. 352-395.
- (en premsa) «La composició de la traducció catalana medieval del *Tresor dels pobres* del ms. 864 de la Biblioteca de Catalunya. Anàlisi del contingut i edició de les receptes de confits», *Anuario de Estudios Medievales*.
- TARRÉ, J. (1951) «Un quadrienni de producció lul·lística a València (1335-1338)», *Studia Monographica & Recensiones*, VI, pp. 22-30.
- VILLANUEVA, Jaime (1803-1852) *Viage literario a las iglesias de España*, Madrid, Imprenta de la Real Academia de Historia, 22 vol.